

**ՈՒՍՈՒՄՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՄՏԻՃԱՆԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՍՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Հայ ժողովրդի դպրոցն ու դաստիարակությունը հազարամյակների պատմություն ունեն՝ հարուստ բազմաբնույթ կրթօջախների առկայությամբ և բազմաթիվ իմաստասեր մանկավարժների գործունեությամբ: Հայ մանկավարժության պատմության մեջ ուրույն լույսով են փայլում միջնադարյան համալսարանները, որոնք 9-15-րդ դարերում Հայաստանում կրթական գործի բուն խթանման արդյունք եղան: Ամբողջ միջնադարում՝ սկսած 5-րդ դարից, Հայաստանում գործել են բարձր տիպի դպրոցներ, որոնք մյուսներից տարբերվել են ուսումնադաստիարակական աշխատանքների կազմակերպման բարձր մակարդակով: 9-րդ դարավերջին՝ Բագրատունյաց թագավորության հաստատումից հետո, ստեղծվում են բարենպաստ պայմաններ դպրոցական ցանցի ընդլայնման, կրթական գործի զարգացման համար: Զգալի փոփոխության է ենթարկվում կրթության բովանդակությունը, ներքին գիտությունների հետ մեկտեղ մեծ տեղ է հատկացվում նաև արտաքին գիտություններին՝ հունահռոմեական անտիկ դասական գրականությանը, փիլիսոփայությանը, տրամաբանությանը, քերականությանը, հասարակագիտական տարրեր առարկաներին, բնագիտությանը, բժշկագիտությանը, մաթեմատիկային, տոմարագիտությանը և այլն: Այս նպատակով սկսում են ծնունդ առնել տարբեր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ՝ ճեմարաններ, վարդապետարաններ, իմաստասիրական դպրոցներ, համալսարաններ: Այդ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից են Տաթևի դպրոցը (9-րդ դար), Ռշտունյաց Նարեկա վանքի դպրոցը (10-րդ դար), Սամահինի դպրոցը կամ ճեմարանը (11-րդ դար), Հաղպատի, Բջինի դպրոցները, Անիի իմաստասիրական դպրոցը (10-11-րդ դդ.): Մեծ համբավ էին վայելում Կիլիկիայի Սիս քաղաքի ճեմարանը, Սև լեռան դպրոց-վարդապետարանը, Գլաձորի (13-րդ դար), Երզնկայի, Կապուսի (15-րդ դար) և բազմաթիվ այլ դպրատներ, ուսումնարաններ, վարդապետարաններ, ճեմարաններ:

Վերոհիշյալ բարձր տիպի ուսումնական հաստատություններից Անիին, Գլաձորին, Սիսին, Տաթևին, Կապուսին համարվել են կատարյալ համալսարաններ, որոնք, բնականաբար, ունեին իրենց ներքին սահմանադրությունը, ավարտաճառերն իրենց պաշտպանությամբ, ուսումնական աստիճանավորումը, առանձին ֆակուլտետները, քաղաքական մեծ կշիռը հասարակական կյանքում և այլն:

Միջնադարյան հայ համալսարաններից յուրաքանչյուրի տեղն ու դերը հայ ժողովրդի պատմության մեջ հավուր պատշաճի է զնահատվել մանկավարժության պատմաբանների կողմից: Նպատակ չունենալով անդրադառնալ դրանց պատմությանը, կրթության բովանդակությանը, հայ մշակույթի ու գիտության զարգացման գործում այդ դպրոցների ունեցած անզնահատելի դերին՝ կփորձենք ներկայացնել այդ համալսարանների ուսումնագիտական աստիճանավորման հիմնահարցը:

Ուսումնագիտական կամառը համալսարան հռչակվելու համար, ինչպես գիտենք, պետք է բավարարի որոշակի պահանջների, որոնցից մեկն է ուսումնագիտական աստիճանավորում ունենալը: Անկասկած, միջնադարյան հայկական համալսարանները ունեցել են ուսումնագիտական աստիճանավորման որոշակի կարգ: Իսկ թե դա իրենից ինչ է ներկայացրել միջնադարյան համալսարաններում, կներկայացնենք ստորև: Այստեղ հարկ է նշել, որ չնայած ուսումնագիտական աստիճանավորման կարգը տարբեր համալսարաններում ունեցել է իր յուրահատկությունները, սակայն ընդհանուր առմամբ և ըստ էության գրեթե մոյակական է եղել:

Երկար տարիների ուսումնառությունը համալսարանում (6-8 տարի, չհաշված քահանայական կրթության 3 տարին, որն անհրաժեշտ էր համալսարան ընդունվելու համար), բնականաբար, պետք է հավաստվեր ինչ-որ պաշտոնական հաստատումով: Մեր դպրության մեջ մեծ դեր ունեցող պաշտոնական ձևակերպումը «վարդապետական հրամանի» շնորհումն էր թեկնածուին, որով հավաստվում էր նրա բարձրագույն կրթությունը: «Վարդապետական աստիճանը» («վարդապետական հրաման», «վարդապետ

տական գավազան», «դարձումսկան գավազան») բարձրագույն կրթության առնալստյան էր՝ պաշտոնատար անձանց համապատասխան վկայությամբ և ամբողջապես տարբերվում էր եկեղեցական նվիրապետությունից:

Միջնադարյան հայկական համալսարաններում «վարդապետական աստիճան» շնորհելու համար սահմանված է եղել որոշակի կարգ, որն արտահայտվել է հետևյալ պահանջներով.

1. Պարտադիր պայման է եղել քննությունների հանձնումը, որն հավանաբար անելի է ունեցել դասախոսական առանձնացված հանձնաժողովի առաջ:
2. Նշանավոր և հանրաճանաչ ուսուցչապետների առանձին երկերի սերտումն ու անգիր արտասանումը:
3. Ավարտաճանի ընթերցումը կամ «ատենախոսության» պաշտպանությունը:

Իսկ ի՞նչ էին իրենցից ներկայացնում միջնադարյան համալսարանների ուսանողների ատենախոսությունները: Դրանք 8-10 էջանոց գրավոր ելույթներ էին «աստվածահավաք ասեանի» կամ «ստադիոնի» առաջ՝ ուսուցչապետների, դասախոսների, ուսանողության, եկեղեցական բարձր դասի, աշխարհիկ ընտրանու ներկայությամբ: Այդ ելույթները մույնպես ստուգման բնույթ են կրել և վկայել են այն մասին, որ ուսանողներն արդեն ավարտել են բոլոր դասընթացները, հանձնել քննությունները, սերտել հանրաճանաչ նախկին ուսուցչապետներից մեկի մեկնաբանությունը, որով համոզվել են ուսումնական խորհրդի անդամներին, որ իրենք բանասերներ են դարձել և կարող են հմտորեն վերաբարձրել նշանավոր մեկնիչների գործերը՝ մեկնաբանական արվեստի բոլոր նրբություններով: Այն ծիսակատարության ժամանակ, երբ համալսարանականներին պետք է շնորհվեր «վարդապետական աստիճանի» հրամանը, իբրև վերջին արարողություն, «վարդապետական աստիճան» հայցողները կարգում էին իրենց ավարտաճանի, որոնցում նախ արտահայտում էին իրենց երախտագիտությունը ուսուցչապետներին և իրենց ուսուցիչներին այն վաստակի համար, որ նրանք ունեցել են իրենց մտավոր և հոգեկան զարգացման գործում և սպա իբրև հանձնարարություն տրված տեսական բնույթի «առաջավոր» պրոբլեմների շուրջ ծավալում էին իրենց հայացքներն ու խորհրդածությունները՝ համապատասխան վաստակներով և հիմնավորումներով:

Ատենախոսությունները արտաքինապես մնան են եղել քարոզների, սակայն, ըստ էության, տարբերվել են դրանցից իրենց ուսումնագիտական բնույթով, ճոխ շարադրանքով: Դրանք կազմված են եղել հիմնականում 3 մասից: Առաջին մասում դավանաբանական բնույթի ընդհանուր դատողություններ են արվում, երկրորդ մասում կոնկրետացվում են առաջադիր խնդիրը, հարցադրումների լրջությունն ու կարևորությունը: Ատենախոսության ամենակարևոր և հիմնական մասը երրորդն էր, որում հայցադրված մեկնաբանում և տեսականորեն հիմնավորում էր թեմատիկ հարցադրումները, որոնք, հավանաբար, քննող հանձնաժողովն էր առաջադրում ատենախոսին:

Ատենախոսությունները ոչ թե հանդիմանալի, այլ նախապատրաստված ելույթներ էին. որոշակի ժամանակ է տրամադրվել շրջանավարտներին ատենախոսությունը գրելու համար: Շրջանավարտը իր ատենախոսությունը պատրաստելիս ուսումնասիրել է մեկնիչների երկերը, տարբեր աշխատություններից համապատասխան քաղվածքներ բերելով՝ հիմնավորել է առաջադիր դրույթներն ու բնաբանները: Փաստորեն ատենախոսությունները գիտավերլուծական բնույթի լուրջ ուսումնասիրություններ են եղել:

Գլաճորի համալսարանը աստիճաններ շնորհելու գործում ունեցել է յուրահատկություն, որն է՝ իր կողմից մշակված «պսակադրության հանդեսը»: «Շրջանավարտները հանդիսավոր պայմաններում կարդացել են ատենախոսությունները, որից հետո դպրապետ Ե.Ն. չեցին «պսակադրել» է նրանց»:¹ Սակադրության արարողությունները կատարվել են եկեղեցում, իսկ թե որ եկեղեցում, հիշատակություններ չկան: «Մակայն այդ եկեղեցին բնակամարաք երկրորդական կամ անշուք եկեղեցի էր կարող լինել, հավանաբար դա Սյունյաց աթոռամիստ մայր եկեղեցին՝ Նորավանդը պիտի լիներ,

¹ Լ. Խ ա չ եր յ ա ն, Գլաճորի համալսարանը, Եր., 1973, էջ 182:

որը կհամապատասխաներ այն կշիռին, որ վերագրվել է ժամանակին վարդապետական աստիճանին»:²

Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, որ միջնադարի եվրոպական համալսարաններում էլ էին հանդիսավորությամբ պսակադրում ուսումնականներին, սակայն այն տարբերությամբ, որ պսակադրվում էին Եվրոպայի այն ուսումնականները, որոնք ավարտել էին «Յոթն ազատ արվեստներից» գոնե եռյակի դասընթացները, և նրանց իրավունք էր տրվում իրենց շնորհված աստիճանով ուսուցանելու այդ առարկաները (քերականություն, ճարտասանություն և տրամաբանություն կամ դիալեկտիկա): Նրանք կոչվում էին «պսակավոր արվեստից»: Եվրոպական համալսարաններում նույնպես շրջանավարտների հանդիսավոր պսակադրումը եղել է ոչ թե ուսումնառության վայրում, այլ եպիսկոպոսարանում, եկեղեցական ուսուցչապետների, քարձրագույն ուսուցիչների և ուսանողության մասնակցությամբ: Հեռավար, պսակադրման ծիսակատարության երևույթը ընդհանրական բնույթ է ունեցել ժամանակի ուսումնագիտական կյանքում և չի եղել զուտ հայկական երևույթ:

УЧЕБНО-НАУЧНАЯ ГРАДАЦИЯ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ АРМЯНСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ.

Резюме

М. Каранетян

В средние века армянский народ имел множество школ высшего типа, некоторые из которых (в Ани, Гладзоре, Сисе, Татеве, Капосе) считались совершенными университетами, и, которые, естественно, имели определенный порядок учебно-научной градации. Порядок присвоения степени, в сущности, был один и тот же во всех средневековых армянских университетах (и не только в армянских, но и в европейских). Выпускникам университетов давали степень «доктора». Чтобы получить степень доктора обязательным условием было сдать экзамены комиссии лекторов, выучить и продемонстрировать сочинения выдающихся профессоров и, наконец, прочитать выпускные речи или защитить «диссертацию».

Также отметим, что диссертация в средневековых армянских университетах была серьезным научно - аналитическим исследованием, состоящим из 3 частей.

² Լ. Խ ա չ և ր յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 182: